

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ ТА НАУКИ УКРАЇНИ
ОДЕСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ І. І. МЕЧНИКОВА
КАФЕДРА АРХЕОЛОГІЇ, ЕТНОЛОГІЇ ТА ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ
ЦЕНТР АНТИКОЗНАВСТВА ТА МЕДІЄВІСТИКИ

ОДЕСЬКИЙ АРХЕОЛОГІЧНИЙ МУЗЕЙ НАН УКРАЇНИ

СТАРОДАВНЄ ПРИЧОРНОМОР'Я

Випуск XIV

ОДЕСА
ОНУ
2023

УДК 94(100)“-05/17”(08)

C773

Рецензенти:

- С. Б. Сорочан** – д.і.н., професор, зав. кафедри історії стародавнього світа та середніх віків ХНУ імені В. Н. Каразіна;
О. А. Довгополова – д.філос.н., професор кафедри філософії ОНУ імені І. І. Мечникова.

Редакційна колегія:

- О. М. Луговий** – к.і.н., доц., науковий співробітник Центру антикознавства та медієвістики, головний редактор;
В. В. Чепіженко – к.і.н., доцент кафедри археології, етнології та всесвітньої історії, керівник Центру антикознавства та медієвістики ОНУ імені І. І. Мечникова, зам. головного редактора;
Т. О. Ізбаш-Гоцкан – к.і.н., доц., доцент кафедри археології, етнології та всесвітньої історії, науковий співробітник Центру антикознавства та медієвістики ОНУ імені І. І. Мечникова;
В. Г. Кушнір – д.і.н., доц., декан факультету історії та філософії ОНУ імені І. І. Мечникова;
І. В. Нємченко – к.і.н., доц., почесний керівник Центру антикознавства та медієвістики;
О. В. Смигитина – д.і.н., проф., зав. кафедри археології, етнології та всесвітньої історії ОНУ імені І. І. Мечникова;
О. Б. Шевченко – к.і.н., старший науковий співробітник Одеського археологічного музею НАН України.

Рекомендовано до друку Вченою радою факультету історії та філософії
ОНУ імені І. І. Мечникова.

Протокол № 1 від 12 вересня 2023 р.

C773 Стародавнє Причорномор'я. Випуск XIV / Голов. ред. О. М. Луговий. –
Одеса: Одеський національний університет імені І. І. Мечникова, 2023. –
524 с.

ISBN 978-617-689-483-4

Збірка «Стародавнє Причорномор'я» складена на основі матеріалів XIV читань пам'яті П. Й. Каршиковського, міжнародної конференції, проведеної ОНУ імені І. І. Мечникова та Одеською Національною науковою бібліотекою 10–12 березня 2023 р.

ISBN 978-617-689-483-4

УДК 94(100)“-05/17”(08)
© Колектив авторів, 2023
© Одеський національний
університет імені І. І. Мечникова, 2023

С. В. Пивоваров, В. А. Калініченко (Чернівці)
**НУМІЗМАТИЧНІ ТА СФРАГІСТИЧНІ МАТЕРІАЛИ
З ГОРОДИЩА ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XIV ст. В ЗЕЛЕНІЙ ЛИПІ**

В сучасній вітчизняній історіографії важливе місце приділяється даним нумізматики та сфрагістики для реконструкції минулого українських земель. Особливо їх роль зростає при відсутності чи фрагментарності писемних джерел. Загальновідомо, що специфічною ознакою монет та печаток, як історичного джерела, є їхня подвійність. Вони виступають одночасно речовими та писемними пам'ятками. Знайдені на конкретних археологічних пам'ятках нумізматичні та сфрагістичні матеріали допомагають уточнити хронологію розкопаних об'єктів, скласти уявлення про соціально-економічне становище, військово-політичну ситуацію, торгівельні зносини, культурні контакти місцевого населення в певний історичний період.

Одним із регіонів України, де виявлено значну кількість нумізматичного матеріалу та сфрагістичні знахідки в різночасових археологічних комплексах, є Чернівецька обл. Помітне місце серед них посідають монетні знахідки із городища в с. Зелена Липа на Хотинщині.

Городище в с. Зелена Липа (Хотинського р-ну, Чернівецької обл.) є однією із добре вивчених пам'яток Буковини XIV ст. Укріплення, від якого збереглися система масивних валів та глибоких ровів, розміщене в урочищі Городище (Щовб). Воно розташовується на високому мисі, утвореному корінним берегом Дністра та долиною р. Зіньків (Заньків), у північно-східній околиці села. Пам'ятка (в історіографії відома, як Перебиківське городище) була виявлена Б. О. Тимощуком і досліджувалася ним у 1969-1970 рр.¹ Знайдені на городищі матеріали дозволили досліднику визначити час його існування в межах другої половини XIII – середини XIV ст. Нові роботи по вивченню пам'ятки були здійснені експедицією під керівництвом С. В. Пивоварова протягом 2000-2004 рр. та розвідковими дослідженнями у 2008-2009 рр.²

Вивчення городища дозволило отримати цінні дані про різні сторони діяльності його гарнізону і час функціонування цієї неординарної пам'ятки у Середньому Подністрів'ї.

При розкопках пам'ятки знайдено **11 монет**, які дозволяють визначити час існування та загибелі городища. Всі вони трапилися під час розкопок будівель на центральному майданчику. Тут же було виявлено й печатку-матрицю, а підвісна торгівельна пломба знайдена

на поселенні поблизу укріплень городища. Всі знайдені нумізматичні і сфрагістичні матеріали не склали тезавраційних комплексів, а були загубленими поодинокими екземплярами. Тобто це обігові монети та втрачені печатка та плomba.

Найбільше монет – **5 екземплярів належать празьким грошам** відкарбованим за правління Яна Люксембургського (1311-1346 рр.) (2 екземпляри) (рис. 1) та Карла IV (1346-1378 рр.) (3 екземпляри) (рис. 2). Всі вони обрізані (обтяті) й відрізняються від стандартних екземплярів. Празькі гроші за Яна Люксембургського мали вагу 3,44-3,76 г, за Карла IV – 2,9-3,55 г, їх діаметр дорівнював 31-28 мм.

Монети з городища за розмірами та вагою поділяються на 2 групи. До першої входять гроші Яна Люксембургського діаметром 26 мм, вага 1,8 г та Карла IV діаметром 26,3 мм, вага 2,95 г. При майже однаковому діаметрі ці монети сильно різняться вагою, причому гріш Яна Люксембургського сильно розплющений, його товщина становить 0,4 мм. В той час як другий гріш має товщину 0,7 мм. Очевидно, що першу монету спеціальну розплющили до потрібного діаметру. Другий гріш зрізаний по аверсу до половини напису верхнього ряду легенди.

До другої групи входять три інші празькі гроші, які мають менші діаметри ніж попередні. Вони зрізані по круговій лінії, що розділяє верхній і нижній ряди легенди аверсу. Їх показники наступні: гріш Яна Люксембургського – діаметр 18 мм, вага 1,19 г, гроші Карла IV мають діаметри – 17 і 18 мм, вагу – відповідно 1,35 г та 1,3 г.

Про причини появи обрізаних празьких грошів і їх функцій на українських землях існує численна історіографія³. На даний час вважається, що празькі монети першої групи могли обрізатися під вагою показники італійських чи золотоординських монет⁴. Проте до остаточного з'ясування цих гіпотез потрібні більш поглиблені дослідження.

Стосовно обрізаних монет другої групи то відносно них переважає думка, про їх пристосування до обігу галицько-руських грошків, карбованих у Львові. Вони були подібними до них не тільки за розмірами й ваговими показниками, а й за зображеннями на аверсі та реверсі⁵.

Наступні 4 монети з городища представлені 2 срібними й 2 мідними номіналами пов'язаними із золотоординськими грошовими знаками.

Перші дві монети є **наслідуванням гюлістанським дирхемам** (денгам) хана Золотої Орди Джанібека, типу 752 року хіджри (1351/1352 рр.) чи 753 р.х. (1352/1353 рр.) (рис. 3). На аверсах і

реверсах цих монет розміщені імітації арабомовних легенд, так звана плетінка (вузол щастя) й шестикутна зірка. Одна монета має вагу 0,55 г й діаметр – 12,55 мм, інша – вагу 0,32 г та діаметр 11 мм.

Найбільша концентрація знахідок такого типу монет знаходиться у Середньому Подніпров'ї й співпадає з межами Київського князівства середини – кінця XIV ст. В зв'язку із цим запропоновано їх називати «київськими» наслідуваннями монет Джанібєка.

Для них К. Хромовим була складена типологічна класифікація на основі якості імітування легенд наслідування, іконографічних особливостей та вагових характеристик. Дослідник виділив 3 типи монет, кожний із яких має ряд варіантів. За його класифікацією монети із Зеленої Липи належать: перша до 2 типу й 3 варіанту, друга – до 2 типу й 2 варіанту. Найбільш близькі до них за іконографією екземпляри виявлені в Київській та Сумській областях й у Василіцькому скарбі на Черкащині⁶.

Для другої монети із городища найближчою аналогією, як за метрологічними показниками, так і за іконографією є знахідка з Успенського собору Києво-Печерської лаври. Монета (КПЛ-11079, вага 0,37 г, діаметр – 11 мм, срібло 800 проби) була знайдена у 1998 р. над саркофагом № 4 у південній частині нартексу собору. За даними літопису в храмі були поховані члени родини князів Ольгерда та Володимира Ольгердовича⁷.

За іншою класифікацією В. Нечитайла «київські» наслідування розділені за діаметром і розмірами на три номінали: $\frac{1}{4}$, $\frac{1}{2}$ дирхема й 1 дирхем⁸. Монети з городища за його поділом слід віднести до двох перших номіналів.

Стосовно емітента «київських» наслідувань монет Джанібєка існує декілька точок зору. За першою із них, яку підтримує більшість науковців, їх карбував київський князь Володимир Ольгердович (1362-1394 рр.) у 1363-1377 (1360-1370) роках. Вважається, що це був перший «імітаційний» випуск монет київського князя, а потім він почав карбувати грошові знаки із князівськими символами й легендами кирилицею. Монетний двір для випуску наслідувань знаходився у Києві, а виготовляли їх місцеві майстри, які не розумілись на арабській абетці. Друга точка зору, висловлена окремими дослідниками, відносить карбування цих монет до 1354-1363 рр., коли Київським князівством правив відомий по літописах князь Федір, який, очевидно, підпорядковувався золотоординським правителям. За третьою – наслідування карбували представники ханської адміністрації у Києві, чи десь у Середньому Подніпров'ї,

причому монетних дворів для їх карбування могло бути декілька. Четверта точка зору презентує погляд, за яким наслідування карбувала громада Києва для потреб внутрішньої міської торгівлі. Кожна з висловлених думок, щодо емітентів «київських» наслідувань, має ряд спірних моментів й вимагає подальших поглиблених досліджень⁹.

Серед цих точок зору найбільш обґрунтованою, на нашу думку, є перша. Позаяк дозволяє простежити формування витоків монетно-вагової системи Київського князівства в добу правління Володимиром Ольгердовича від наслідувань до власних випусків.

Мідні номінали з городища досить погано збереглися й їх ідентифікація ускладнена. На одній із монет проглядаються контури легенди з арабських літер, її вага 1,76 г, діаметр 16×15 мм. Інша монет має повністю затерті зображення, її вага 0,8 г, діаметр 17×15 мм. Попередньо відносимо їх до золотоординського міського карбування.

Ще один срібний номінал із культурних нашарувань городища представлений **денарієм угорського короля Людовіка I (Лайоша)** (1342-1382 рр.) (рис. 4). На аверсі монети зображений герб королівства і латиномовний напис, а на реверсі – святий Владислав I (Ласло I) із сокирою в правій руці й відповідним латинським написом. Знахідки подібних монет рідкісні для території українських земель. Вага монети становить 0,45 г, діаметр – 15 мм.

Остання, із знайдених монет, фрагментована й сильно потерта. Вага уламка 0,4 г, діаметр – 2-19 мм. На думку фахівців, це уламок срібного **денарія Бернтранда** (1334-1350 рр.), який правив у італійському місті Аквілея (рис. 5, 1).

На городищі також трапився **аморфний злиток білого металу** (срібло ?), вагою 4,95 г (рис. 5, 2).

Нумізматичні знахідки з городища вкладаються у період 60-70-х рр. XIV ст. й, очевидно, цим часом слід датувати саму пам'ятку. Всі виявлені монети пов'язуються із міжнародною торгівлею, можливо, з одним із відгалужень відомої Татарської дороги, яка поєднувала європейські центри із причорноморськими торговими містами.

Певне світло на значення фортифікації в суспільно-політичному житті тогочасного суспільства проливають дані сфрагістики: масивна печатка-матриця та свинцева торгівельна плomba. Перша із них була знайдена поблизу великого дерев'яного будинку, де, очевидно, перебувала резиденція військової адміністрації залоги, а друга – в півніжжі городища на території поселення.

Щодо останньої із цих знахідок, то вона належить до числа поширених на теренах цілої середньовічної Європи **торгівельних**

пломб, якими опечатували різноманітні товари. Наявні на пломбі (діаметр якої становить 1,31 мм, товщина 0,51 мм, вага – 2,9 г) зображення дозволяють встановити, як її походження так і приблизний час виготовлення (рис. 5, 3). На одній з її сторін зображена вежа з чотирма зубцями та прочиненими воротами, на іншій – геральдична лілія в колі в оточенні затертого напису, з якого видно декілька маюскульних літер. Наявність на пломбі фігури лілії дозволяє прив'язати знахідку до часів правління угорського короля (1342-1382) Людовика I Анжуйського, за якого військово-політична та економічна експансія Корони св. Стефана сягнула берегів Дністра. У 1354 р. угорські війська здійснили похід у степи, наслідком якого стало підпорядкування владі короля Людовика країни Прославії (майбутньої Брацлавської землі). Вірогідно, що саме у цей час городище в с. Зелена Липа на деякий час могло стати прикордонним пунктом угорських володінь (центром угорської Прославії очевидно стала заснована на лівобережжі Дністра фортеця Нестервар, тобто – Дністровий замок)¹⁰. На думку інших дослідників торгова пломба із Зеленої Липи могла належати фламандському місту Турне й маркує «дністровський» шлях постачання тканин до Криму та Золотої Орди¹¹.

Печатка-матриця має круглу форму (розміром 24 мм), містить у своєму полі схематичне зображення п'ятипелюсткової троянди з крапкою в середині (рис. 6). Легенду виконано латинським маюскулом середини XIV ст. Окремі літери, через пошкодження матриці, прочитуються лише гіпотетично, але в цілому стан збереження печатки дозволяє відчитати напис: + S * [BOH]DANI * WEWOD : (тобто – печатка Богдана воеводи). Легенда починається з розділового хрестика, а закінчується двокрапкою. Слова відокремлені одне від одного розетками. Напис оточено з обох боків крапковими обідками. Варто відзначити, що латиномовні легенди характерні для молдавських печаток (як господарських, так і боярських) саме другої половини XIV ст.

Матрицю печатки воеводи Богдана I було виготовлено зі свинцево-олов'яного сплаву. Вона має невелику ручку, спаяну з робочою частиною, у вигляді півкола з круглим отвором, в який мав продіватися шнур. Подібного роду утримуючі частини характерні саме для матриць XIV ст. Загальна висота матриці – 14 мм. Її вага – 12,6 г. Печатка має значні пошкодження, що свідчить про її втрату в екстремальних умовах та подальше тривале перебування в землі¹².

Знайдені на городищі в Зеленій Липі нумізматичні та сфрагістичні матеріали дозволяють реконструювати складні процеси, які відбувалися на цих землях в 60-70-х роках XIV ст. З одного боку

вони засвідчують утворення нових торгівельних шляхів, які зв'язували європейські міста із Причорномор'ям, а з іншого – показують становлення нових державно-політичних утворень на цих комунікаціях, зокрема, початкові етапи утворення Молдавського князівства.

Рис. 1. Празькі гроші (група 1) з городища другої половини XIV ст. в Зеленій Липі

Рис. 2. Празькі гроші (група 2) з городища другої половини XIV ст. в Зеленій Липі

Рис. 3. Наслідування гюлістанським дирхемам Джанібека з городища в Зеленій Ліпії (вверху – аверс, внизу – реверс)

Рис. 4. Денарій угорського короля Людовіка I (Лайоша) (1342-1382 рр.) з городища в Зеленій Ліпії

Рис. 5. Уламок срібного денарія Бернтранда (1334-1350 рр.) (1), аморфний злиток білого металу (срібло ?) (2), та торгівельна плomba (3) з городища в Зеленій Луні

Рис. 6. Печатка-матриця з городища другої половини XIV ст. в Зеленій Луні

¹ Тимошук Б. Звіт про розкопки давньоруського городища в с. Перебиківці Хотинського району Чернівецької області в 1969 р. // Науковий архів Інституту археології НАН України. ФЕ. № 5502. 1969. С. 1-10; Тимошук Б. Военная крепость XIII-XIV вв. на Среднем Днестре // АО 1969 г. М., 1970. С. 291-292; Тимошук Б. Археологічні дані про приналежність Північної Буковини до Галицької Русі в XII-XIV ст. // Минувле і сучасне Північної Буковини. К., 1972. С. 12-13; Тимошук Б. Давньоруська Буковина. К., 1982. С. 87-93, 182.

-
- ² Пивоваров С. Озброєння воїна XIV ст. з Середнього Подністров'я (за даними археологічних розкопок в с. Зелена Липа) // Матеріали V конгресу Міжнародної асоціації українців. Історія: Збірник наукових статей. Чернівці, 2003. Ч. I. С. 120-124; Пивоваров С. Археологічні матеріали XIV ст. з пам'яток межиріччя Верхнього Пруту та Середнього Дністра // Suceava. Anuarul complexului muzeal Bucovina. T. XXXI-XXXIII. Suceava, 2007. P. 103-126.
- ³ Соболева Н.А. Пражские гроши в музеях Украины // Нумизматика и сфрагистика. К.: Наукова думка, 1963. Вип 1. С. 128-138; Пивоваров С. Нумизматичні пам'ятки Буковини. Чернівці: Зелена Буковина, 2002. С. 78-92; Пивоваров С. Празькі гроші з городища в Зеленій Липі // Питання стародавньої та середньовічної історії, археології й етнології. Чернівці: Прут, 2003. Т.1 (15). С. 100-112; Козубовський Г.А. Празькі гроші в грошовому обігу України XIV-XVIII ст. К., 2019. С. 64-92; Крижанівський А. Львівський монетний двір у XIV-XV століттях. Львів: ВАТ Львівобленерго, 2007. С. 129-137.
- ⁴ Крижанівський А. Львівський монетний двір у XIV-XV століттях...С. 131-133.
- ⁵ Пивоваров С. Празькі гроші з городища в Зеленій Липі...С. 107-110.
- ⁶ Хромов К.С. О монетной чеканке на территории Киевского княжества в 50-е годы XIV века («киевские» подражания монетам Джанибека) // Восточная нумизматика в Украине. Монеты Джучидов и сопредельных государств в XIII-XV вв. К.: Купола, 2007. С. 61, 65-68.
- ⁷ Івакін Г.Ю., Балакін С.А. Поховальний комплекс XV ст. у нартексі Успенського собору Києво-Печерської лаври // Лаврський альманах. К., 1999. Вип. 2. С. 82-84; Івакін Г.Ю., Козубовський Г.А., Балакін С.А. Монетні знахідки XIV-XV ст. з території Києво-Печерської лаври // Лаврський альманах. К., 2013. Вип. 28. С. 5-10.
- ⁸ Нечитайло В.В. Каталог монет українських князівств XIV – початку XV ст. К., 2011. С. 5-19.
- ⁹ Пивоваров С. Наслідкування гюлістанським дирхемам Джанібека із городища в Зеленій Липі // Археологія Буковини: здобутки і перспективи. Тези доповідей VI міжнародного наукового семінару. Чернівці: Технодрук, 2022. С. 87-90.
- ¹⁰ Михайлина Л., Однороженко О., Пивоваров С. Печатка воєводи Богдана. Сфрагістичні знахідки з городища XIV ст. в с. Зелена Липа та їх значення для вивчення історії формування державної геральдики Молдавського господарства // Сфрагістичний щорічник. К., 2013. Вип. 4. С. 137-138.
- ¹¹ Мордовін М., Прохненко І. Товарна текстильна плomba міста Турне з околиць с. Зелена Липа // Археологія Буковини: Здобутки та перспективи. Тези доповідей II наукового семінару. Чернівці: Технодрук, 2018. С. 55-58.
- ¹² Михайлина Л., Однороженко О., Пивоваров С. Печатка воєводи Богдана...С. 139.

Перелік скорочень

Abbreviations

- АА – Археологический альманах. Донецк.
АВУ – Археологічні відкриття в Україні
АЗ – Археологические записки Донского археологического общества.
АИМ – Археологические исследования в Молдавии. Кишинев,
Штиинца.
АМА – Античный мир и археология
АО – Археологические открытия
АПУ – Археологічні пам'ятки України
БФ – Боспорский феномен
БЧ – Боспорские чтения
ВДИ – Вестник древней истории
ДАОО – Державний архів Одеської області
ДП – Древнее Причерноморье. Одесса.
ЖМНП – Журнал Министерства народного просвещения
ЗООИД – Записки Одесского общества истории и
древностей
ІР НБУВ – Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені
В. І. Вернадського.
КСИА – Краткие сообщения Института археологии АН СССР. М.-Л.
МАСП – Материалы по археологии Северного Причерноморья
МИА – Материалы и исследования по археологии СССР. Москва;
Ленинград: АН СССР.
НАРМ – Національний архів Республіки Молдова.
ОВ – Одесский вестник
СА – Советская археология
СП – Стародавнє Причорномор'я. Одеса: ОНУ імені І.І. Мечникова
ССПК – Старожитності степового Причорномор'я і Криму. Запоріжжя
ACSS – Ancient Civilizations from Scythia to Siberia.
BSPF – Bulletin de la Société préhistorique française. Paris.
FGH – Die Fragmente der Griechischen Historiker.
IOb – Надписи Ольвии. 1968.
IOSPE, I² (*IPE I*²) – Latyshev V. Inscriptiones antiquae orae septentrionalis
Ponti Euxini Graecae et Latinae. Petropolis, 1916. Vol.1. Ed.2.
*IPE I*² – Latishev B. 1916. Inscriptiones antiquae orae septentrionalis Ponti
Euxini Graecae et Latinae. Petropolis
SB – Sammelbuch griechischer Urkunden aus Ägypten, begründet im
Auftrag der Strassburger Wissenschaftlichen Gesellschaft.
SEG – Supplementum epigraphicum Graecum
SP – Stratum plus
TE – Theatrum europaeum

БІОІСТОРИОГРАФІЯ ТА ІСТОРІЯ ІСТОРИЧНОЇ НАУКИ

<i>Дьомін О. Б.</i> Рецензії в контексті персональної наукової історії професора П. Й. Каришковського	5
<i>Левченко Г. С.</i> Публікації з археології на сторінках газети «Одесский вестник» (1820-ті – 1830-ті рр.)	11
<i>Сапожников І. В., Айсфельд О.В., Корчемна І.С.</i> Програма ОТІС 1882–1884 років з археолого-історико-етнографічного опису міст і сіл Причорномор'я та Приазов'я.....	18
<i>Музичко О. Є.</i> Діяльність Ф. І. Успенського в Одесі: питання про школу істориків видатного вченого	29
<i>Лиман С. І.</i> Середньовічна історія слов'янських народів у творчості Степана Михайловича Кульбакіна: харківський період його науково-педагогічної діяльності (1904–1919)	44
<i>Гордієнко Д. С.</i> «Слово о полку Ігоревім» Володимира Перетца в історії української археології	51
<i>Попова Т. М.</i> «Ідея ритму» в науковій спадщині П.М. Біцилли (до дня пам'яті).....	65
<i>Налівайко А. О.</i> Джерелознавство середніх віків в дослідженнях Л. Беркута	75
<i>Левченко В. В.</i> Доля археолога: штрихи до біографії В. О. Пора-Леонович (до 80-х роковин від дня смерті)	82
<i>Майборода П.А.</i> З історії кафедри стародавнього світу та середніх віків Одеського університету. Частина І. Кафедра історії стародавнього світу в 1934–1941 рр.....	90
<i>Венгер А.Г.</i> Внесок Миколи Ковальського (1929–2006) у вивчення наративних джерел доби пізнього середньовіччя	102
<i>Степанян К. І.</i> До питання морфології та типології історичних соціокультурних спільностей	108

ПЕРВІСНА ІСТОРІЯ ТА АРХЕОЛОГІЯ

<i>Піструїл І. В.</i> Скребки типу «Carene» верхньопалеолітичного поселення Анетівка II.....	122
<i>Главенчук А. В.</i> Зображення вагітних жінок в мобільній пластиці на верхньопалеолітичному поселенні Анетівка 2	130
<i>Кіосак Д. В.</i> Восьме тисячоліття до н. е. на Півдні України	137
<i>Тоцев Г. М.</i> Неолітичні могильники Мамай-Гори	144
<i>Пересунчак О. С.</i> Антропоморфна статуетка з трипільського поселення Тополі	149
<i>Бурдо Н. Б.</i> Усатівська культура. 100 років польових досліджень ..	158

<i>Іванова С. В.</i> Соціальний та хронологічний аспекти в археології (Буджацька ямна культура).....	166
<i>Агульников С.</i> Перехідний період від епохи пізньої бронзи до раннього залізного віку в Пруто-Дністровському межиріччі.....	171
<i>Яцук О. Ю.</i> Типологічне та технологічне розмаїття скляних намистин з високим вмістом міді в Центральній Італії ранньої залізної доби.....	175

ЕЛЛІНСЬКА ОЙКУМЕНА ТА АНТИЧНИЙ СВІТ ПІВНІЧНОГО ПРИЧОРНОМОР'Я

<i>Туренко В. Е.</i> Образ друга і ворога в архаїчній ліриці	184
<i>Вар'ян О. О.</i> Nothoi та образ ідеального громадянина у Стародавніх Афінах	190
<i>Одрін О. В.</i> «Північні греки»: штучний термін чи історико-культурна реальність?	199
<i>Орлик О. Ю., Демчук С. А.</i> Культ Деметри у грецьких полісах Північного Причорномор'я	207
<i>Самойлова Т. Л.</i> Основні етапи економічного розвитку Офіусси-Тіри	214
<i>Снитко І. О., Гаркуша Н. М.</i> Теменос Борисфена в сакральній історії Ольвійського полісу в архаїчну та ранньокласичну епохи	222
<i>Ніколаєв М. І.</i> Хронологічне підґрунтя історії Ольвії IV–I ст. до Р. Х.	226
<i>Папанова В. А.</i> Бронзові вироби з приміських садиб Ольвії	234
<i>Зелінський А. Л.</i> Датування візиту птолемейської військово-морської ескадри до Боспорського царства	240
<i>Савельєв О. К., Красножон А. В., Савельєва К. С.</i> Дослідження в південно-західній частині Тіри-Білгорода в 2020–2021 рр. (попередні результати).....	247

PAX ROMANA

<i>Баукова А. Ю.</i> Історична гідрогеографія північної частини римської провінції Азія в світлі писемних та нумізматичних джерел	257
<i>Кумінова К. А.</i> Образ Індії у «Флоридах» Апулея: історіографія проблеми.....	266
<i>Береговий В. Б.</i> Кипріан Карфагенський та питання жінки у ранній церкві Римської імперії	275
<i>Драгомирецька О. Г., Федорук А. В.</i> Римська спата з могильника біля с. Оселівка: про пізньоантичне озброєння з території Середнього Подністров'я	279

<i>Шевченко О. Б.</i> Дослідження дитячих поховань на прикладі кочових сарматів	284
---	-----

НУМІЗМАТИКА ТА СФРАГІСТИКА

<i>Ізбаиш-Гоцкан Т. О., Колесніченко Є. О.</i> Корпус монет царя Скіла з архіву П. Й. Каришковського	289
<i>Бондаренко А. О., Снитко І. О.</i> Нумізматичні знахідки античного часу з району солоного озера Оджиголь на Херсонщині в контексті початку економічного освоєння ольвіополітами західної частини Гілеї	292
<i>Bodzek J., Zajac B.</i> Olbian Coins Struck in the 1st century AD Found in Central Europe	298
<i>Янов Д. М., Корнусова І. В.</i> Фантазійні підробки античних монет в колекції Одеського археологічного музею	307
<i>Пивоваров С. В., Калініченко В. А.</i> Нумізматичні та сфрагістичні матеріали з городища другої половини XIV ст. в Зеленій Липі	314

ЦЕНТРАЛЬНА ТА СХІДНА ЄВРОПА ДОБИ СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ

<i>Луговий О. М.</i> Турріс Прокопія Кесарійського та Тіра в VI ст.	323
<i>Лагодич В. Ю.</i> Війна з аварами імператора Маврикія: до питань хронологічних та географічних меж протистояння	332
<i>Kolomiets O. O.</i> To the Question of the Peculiarities of the Use of Building Materials in the Temple Architecture of the Middle and Late Byzantium	341
<i>Димидюк Д. А.</i> Використання дротиків у Вірменії епохи Багатидів (кінець IX – середина XI ст.)	343
<i>Головко О. Б.</i> Свідectво католицького місіонера Бруно Кверфуртського про його подорож до Східної Європи (1008 р.).....	352
<i>Сидоров Г. В.</i> Болгарсько-татарський похід на Константинополь в 1264-1265 рр. та дискусія щодо ролі Ногая в ньому	363
<i>Ліхтей І. М.</i> До питання про коронацію 1261 року чеського правителя Пршемисла Отакара II	370
<u>Добролюбський А. О.</u> «Присмак глінисті»	380
<i>Гулевич В. П.</i> Про виникнення та призначення замку Караул	390
<i>Пилипчук Я. В.</i> Падіння Угорського королівства. Угорщина при Ягеллонах (1490–1526)	398
<i>Федчук О. Б.</i> Образ Кримського ханства в британській свідомості XVI–XVIII ст.	408

ЗАХІДНА ЄВРОПА В ЕПОХУ СЕРЕДНІХ ВІКІВ

<i>Казакевич Г. М.</i> Зі Скіфії до Скоттії: довге відлуння середньовічної легенди про скіфське походження ірландців	417
<i>Воротняк І. Д., Данилів М. В.</i> Мотиваційні витоки походів вікінгів: дискурс скандинавських джерел	424
<i>Стасюк О. В.</i> Августин проти Робін Гуда: походження милостині та наміри благочинця у творах середньовічних каноністів (XII–XIII ст.)	435
<i>Чепіженко В. В.</i> Леді де Моун: поважна вдова та вмільй підприємець	443

ЗАХІДНА ЄВРОПА В ЕПОХУ РАНЬОГО МОДЕРНУ

<i>Ціватий В. Г.</i> Інституціональна історія дипломатії та комунікативних практик Європи в добу Середньовіччя і Ранньомодерного часу: моделі комунікації, комунікативні технології, особливості міжкультурної комунікації.	455
<i>Побуцька С. С., Пількевич А. Л.</i> Поява та розвиток нової ідеологічної моделі держави і канонічного права крізь призму ранньої англійської Реформації (1529–1553 рр.)	463
<i>Демчук С. А.</i> Поняття сучасного у нідерландській культурі першої половини XVI століття	470
<i>Івченко О. С.</i> Політичні витоки ідеології конституційного роялізму.	479
<i>Нємченко І. В.</i> Апологія повстання в політичній творчості Олджернона Сіднея	485
<i>Гребцова І. С.</i> Національні мотиви у творчості фламандських майстрів живопису Пітера Брейгеля старшого і Якоба Йорданса	489
<i>Тоцький П. М.</i> Варенн 1791 р.: конституційна криза чи уроки моралі?	500

In memoriam

<i>Нємченко І. В., Луговий О. М., Чепіженко В. В.</i> Андрій Олегович Добролюбський (18 квітня 1949 р. – 28 вересня 2023 р.).....	513
<i>Красножон А. В.</i> На смерть професора Андрія Добролюбського.....	516
Перелік скорочень	518